

ЯПОНИЯ ПРЕЗ 80-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК

*Катя Кирилова Маринова*¹

JAPAN IN THE 1980'S

Katya Kirilova Marinova

Abstract: Many authors consider the 1980s as the time of the “Second Japanese miracle”. The decade has its tops and drops and has a long-term impact on Japanese socio-economic, political and cultural life. Thanks to the intensive implementation of the advances in scientific and technological progress and energy saving, Japan has managed to move from industrial to post-industrial society. The desire of the young Japanese to feel different, more special, their new musical preferences lead to the shaping of many subcultures that influence fashion, design, and music trends not only in Japan but also abroad. The development of animations and comics makes popular not only their creators but also many composers, performers and Japanese culture as a whole.

Keywords: 1980s, politics, economics, technology, culture.

Много автори считат 80-те години на ХХ век за времето на „второто японско чудо“. Десетилетието има своите върхове и спадове и оказва дългосрочно влияние върху японския социално-икономически, политически и културен живот. Основна роля играят мерките, които взема правителството за развитието на технологиите и за поддържане на някои от индустриите, които са в застои по онова време. Именно благодарение на интензивното внедряване на достиженията на научно-техническия прогрес и на енергоспестяването Япония успява да премине от индустриална към постиндустриална система на производствени сили. Развитието на анимациите и комиксите прави популярни не само техните създатели, но и много композитори, изпълнители и японската култура като цяло. Различните субкултури, чрез които японската младеж намира начин на изява, влияят и върху

¹ Катя Кирилова Маринова – гл. ас. д-р, преподавател във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“, e-mail: k.marinova@uni-vt.bg

модата и дизайна. Поради ограничения обем на настоящото изследване ще обърнем внимание само на някои от по-важните аспекти.

I. Политика

1. Вътрешна политика

Табл. 1. *Министерски кабинети през 80-те години на XX век (по списък на премиер-министрите, изготвен от музея Хаги)*

Пореден кабинет	Имена на премиера	Период на управление	Общ брой дни на управление
69	Масайоши Охира (2-ри кабинет)	11.1979 ~ 06. 1980	217
Временен	Масайоши Ито	06.1980 ~ 07.1980	Той е Генерален секретар на Кабинета на министрите и временно премиер-министър
70	Дзенко Судзуки	07.1980 ~ 11.1982	864
71	Ясухиро Накасоне (1-ви кабинет)	11.1982 ~ 12.1983	396
72	Ясухиро Накасоне (2-ри кабинет)	12.1983 ~ 07.1986	939
73	Ясухиро Накасоне (3-ти кабинет)	07.1986 ~ 11.1987	473
74	Нобору Такешита	11.1987 ~ 06.1989	576
75	Сосуке Уно	06.1989 ~ 08.1989	69
76	Тошики Кайфу	08.1989 ~ 02.1990	203

Управлението на Япония и през осмото десетилетие продължава да е в ръцете на Либерал-демократическата партия (ЛДП), но през май 1980 г. второто правителство на Масайоши Охира получава вот на недоверие. Малко преди самите избори Охира внезапно умира и на власт идва правителството на Дзенко Судзуки. Правителството на Судзуки има намерение да извърши финансово реструктуриране чрез сливане на реформи във финансите и администрацията. През септември 1981 г. предлага Специален законопроект за администра-

тивни реформи, обединяващ намаляването на годишните разходи, част от които се дължат на повишаването на държавната част от разходите за социално осигуряване. Създава се и Извънредна комисия за административни реформи, която за периода 1981–1983 г. представя пред парламента пет доклада с предложения за реорганизиране на структурата и рационализиране на работата на държавния апарат, преглед на принципите на финансовата политика и програма за приватизиране на държавните предприятия. След като става ясно, че годишният доход за 1982 г. има недостиг от 4 трилиона йени, постигането на финансово преструктуриране става все по-трудно, а целта Япония да се освободи от държавния дълг – почти невъзможно. Заради неспособността да се справи с финансовата ситуация, премиерът Судзуки подава оставка.

Когато след него правителството на Ясухиро Накасоне идва на власт, то има намерение, от една страна, да поддържа тесни връзки със САЩ и Южна Корея и да увеличи разходите за отбрана, а от друга – в светлината на световната тенденция на неоконсерватизъм да извърши реформи в администрацията, данъчната система, образователната система, върху които се базира курсът на Втората извънредна комисия за административни реформи², която започва да действа през 1981 г.

По време на втория кабинет на Накасоне през 1985 г. започва приватизацията на Японската телефоно-телеграфна корпорация (сега NTT), на Японската държавна корпорация за цигари и сол (сега „Джяпан Табако“ – JT). По време на третия кабинет (1987 г.) започва разделянето и приватизирането на Японските държавни железници (сега JR). Въпреки приватизирането на предприятия с обществено значение за държавата тя си оставя лостове за въздействие, като например закона, който задължава железопътните компании да съгласуват превозните тарифи с Министерството на транспорта. Приватизацията е част от неолибералната политика на правителството, заедно с либерализирането на фондовите и паричните пазари. В основата на тази политика стои т.нар. Споразумение от „Плаза“. На 22 септември 1985 г. в хотел „Плаза“ в Ню Йорк се осъществява среща

² Целта ѝ е чрез контролиране на разходите и съкращаване на публичния сектор да се постигне „финансово възстановяване без повишаване на данъците“.

на финансовите министри и представителите на централните банки на страните от Г5 (ФРГ, Франция, Великобритания, Япония и САЩ).

За да повлияе на депресията и да засили вътрешното търсене, Централната банка на Япония понижава процента на равнището на рефинансиране на банките (от 5 до 2,5%). Това води не само до сваляне на лихвите по кредитите, но и до спадане на лихвите по влоговете. Корпоративният данък бива намален от 42% на 30%, а данък „Общ доход“ – от 70% на 40%. В резултат много от японците, както и корпорациите, и фирмите предпочитат да не влагат парите си в банки, а да ги насочват към фондови пазари и пазари за недвижимо имущество, което ще покачи неимоверно цените им. Освен това правителството се опитва да повиши общото потребителско търсене в страната чрез увеличаване на обществените дейности. Пример за това е общественият проект за строителство на магистрален път през Токийския залив – т.нар. *Токио-ван акуарайн*.

Съвкупността от мерки в рамките на административно-финансовата реформа на правителството на Накасоне води до по-малка зависимост на бюджета от държавните заеми. За 5 години (1982–1987 г.) тя се понижава от 29,7% на 21%, но Япония все още е далеч от пълно оздравяване на държавните финанси.

Въпреки че на общите избори третият кабинет на Накасоне печели голяма победа, той се проваля с въвеждането на големи косвени данъци (5% и без намаляване на другите данъци), нужни за възстановяване на финансите, и през следващата година се оттегля от управлението. Тези данъци ще се налагат върху продажба на стоки и услуги, което ще позволи да се разпредели данъчното бреме сред всички потребители, независимо от техните доходи. Големите косвени данъци под формата на **потребителски данъци** (3% от цената на стоката) се реализират при следващия кабинет – на Нобору Такешита – и влизат в действие от 1989 г. С тях не се облагат напр. медицински услуги, социални осигуровки, образование, като едновременно с това някои от другите данъци биват намалени. Въпреки това недоволството е причина за до краткото управление на кабинета.

Нов удар върху ЛДП нанася корупционният скандал „Рикруто“, който засяга над 100 души, включително такива важни политици, като: Такешита, Накасоне, Абе, Миядзава, Ватанабе и др. партийни

ръководители и правителствени членове. Скандалът се дължи на факта, че ръководството на компания „Рикруто“ чрез дъщерната си фирма „Рикруто Космос“ им продава акции на много занижени цени, още преди те да бъдат пуснати в продажба, а от тяхната препродажба по-късно политиките печелят доста добре. Този скандал, както и непопулярните икономически мерки, довеждат до загубата на ЛДП в изборите за Горна камара през юни 1989 г., отстъпвайки за първи път пред социалистите.

Самата ЯСП³ извършва преразглеждане на своята програма, като променя голяма част от своите възгледи, напр. партията вече е „общонародна“, а не „класова“, социализмът вече е „общочовешки принцип“, който се основава на уважението към човешката личност. За разлика от европейските социалдемократи, които са поддръжници на участието на техните страни в НАТО, японските социалисти наблягат на запазването на неутралитета, ненамесата и невъоръжаването на Япония.

Комунистите също променят своята идеология. Основни задачи стават пълната забрана и ликвидирането на ядреното оръжие, прекратяване на договора за безопасност със САЩ и извеждането на всички американски войски извън Япония. Партията се обявява активно за защита правата на нациите за самоопределяне, като се противопоставя на посегателства от страна на империализма (в лицето на САЩ) и хегемонизма (на СССР и Китай). Иска чрез мирни преговори на Япония да бъдат върнати не само островите Хабомаи, Шикотан, но и всички Курилски острови, както и да се премахнат някои членове от Санфранциския договор.

През 80-те години на XX век тенденцията за спад на загубените работни дни в резултат на трудови спорове и конфликти продължава: 1980 г. – 1 001 000 дни, 1981 г. – 554 000 дни, 1982 г. – 538 000 дни, 1983 г. – 507 000 дни, 1984 г. – 354 000 дни (Фуджимото 1987, 528, цит. по Стефанов, Кандиларов 2012, 198). След достигане на добра работна заплата, осигуряване на стабилна заетост и повишен жизнен стандарт за профсъюзите не остава нищо друго, освен съюзите от частния сектор да се обединят. Така през 1982 г. се появява Всеяпонски съвет на профсъюзите на работниците в частния сектор *Дзе-*

³ Японска социалистическа партия.

ммин ро:кьо:, който изпълнява функцията на консултативен орган на профсъюзите, които си остават членове на предишните си профцентрове *До:мей*, *Сохьо:*, *Чю:рицу ро:рен* или са независими. През 1987 г. *Дземмин ро:кьо:* се преименува на Всеяпонска федерация на профсъюзите на работниците в частните предприятия. Образоването му е предшествано от саморазпускането на *До:мей* (Всеяпонска конфедерация на труда) и *Чю:рицу ро:рен* (Съвет за връзка на независимите профсъюзи). Извън нея остават предимно профсъюзите на работници в държавните предприятия и учреждения, влизащи в *Сохьо:*, както и някои независими профсъюзи. През ноември 1989 г. се учредява Японска конфедерация на профсъюзите *Ренго:* в която влизат както профсъюзи на работници в частния сектор, така и профсъюзи на работещи в държавния сектор. *Ренго* е част от Международната конфедерация на свободните профсъюзи, като се обявява за комплексно подобряване на условията на живот на трудовете слоеве от обществото чрез консултации, а не чрез конфронтации. Едновременно с него се създава Национална федерация на профсъюзите *Дзенро:рен*, която се обявява за „класов“ национален профцентър (основна част от членовете са от ЯКП). През 1989 г. се създава Национален съвет за връзка на профсъюзите *Дзен ро:кьо:*, имащ тесни отношения с лявото крило на социалистите (подробно вж. Жуков 1998, 656–658).

Като реакция на заплахата от ядрено оръжие, с каквото се запаяват най-вече СССР и САЩ на границата на 80-те години на XX в., органите на местно самоуправление в Япония обявяват териториите си за безядрени зони и изискват Япония твърдо да съблюдава „трите неядрени принципа“. В края на 1986 г. такива декларации провъзгласили 7 префектури, 6 големи и 382 други града (общо 1105 органа на местното самоуправление), на територията на които живеело повече от половината население на страната. За разлика от предишните години, когато голяма част от масовите антивоенни мероприятия се провеждала по инициатива на организации, свързани или с ЯКП⁴ (Японски съвет за борба за забрана на атомното и водородното оръжие – Генсуйкьо: и др.) или ЯСП (Японски национален конгрес за борба за забрана на ядреното оръжие – Генсуйкин), антия-

⁴ Японска комунистическа партия.

дреното движение придобива все по-изразен надпартиен характер. При това мероприятията загубили предимно антиамериканския си характер и сега били насочени към ядреното оръжие, независимо от неговата принадлежност“ (Жуков 1998, 631–632).

Въпреки противопоставянето си на ядреното оръжие Япония увеличава дела на атомната енергетика, като броят на АЕЦ нараства от 22 (през 1981 г.) на 37 АЕЦ (през 1989 г.).

2. Външна политика

Антиядрената кампания е част от глобализационната външна политика на Япония, свързана е и при решаване на сложни международни проблеми, включването ѝ активно в мисиите на ООН и др. Това става възможно заради правителствената програма на кабинета на Нобору Такешита „Принос в международната общност“, която започва през 1988 г. Като продължение на „доктрината Фукуда“⁵ Япония оказва финансова помощ, организира ежегодни колективни срещи на ръководителите на страните от АСЕАН (по-късно и на САЩ, както и някои други държави), посредничи в нормализирането на отношенията между страните от АСЕАН и съседите им – Виетнам, Лаос, Камбоджа.

Въпреки че Япония е най-големият капиталистически търговски партньор на СССР (товарооборотът през 1982 г. достига 5,2 млрд. долара), участието а СССР във външната търговия на Япония е почти нулево. Япония заедно с още много държави бойкотира Летните олимпийски игри, проведени в Москва в периода 19.07 – 3.08. 1980 г. Причината е нахлуването на съветските войски в Афганистан в края на 1979 г. Охлаждането между двете страни в първата половина на десетилетието се отразява и на туризма. Проблемите в търговските отношения между двете страни се дължат и на съветско-американските конфронтации, неразрешените териториални проблеми (на срещата на Г7 в Торонто през юни 1988 г. премиер-министърът Такешита призовава Запада да окаже натиск върху Съветския съюз

⁵ Япония никога няма да бъде военна държава; отношенията със страните от АСЕАН в областта на политиката, икономиката и културата ще се основават на взаимно доверие и сърдечност; ще способства за сътрудничеството между страните от АСЕАН и страните от Индокитай.

за северните територии). През 1985–1987 г. се наблюдава засилване на контактите между двете страни на различни нива. На срещата на Такешита със съветския министър на външните работи Е. Шевърнадзе през декември 1988 г. се постига договореност за среща на висшите ръководители на двете страни в Токио.

След посещението на премиера Масайоши Охира в Австралия през януари 1980 г. се заражда идеята за създаване на тихоокеанско общество. С тази цел през същата година се провежда Конференция за тихоокеанско икономическо сътрудничество на тристранна основа – от представители на правителствата, бизнеса и академичните кръгове в страните от региона. САЩ се присъединяват през 1984 г. Идеята за тихоокеанско общество се развива чрез създаването през 1989 г. на организацията за Азиатско-тихоокеанско икономическо сътрудничество. Целите са облекчаване на свободната търговия и развитие на регионалното сътрудничество. Първоначалният висш орган е ежегодна среща на ниво министри, но след промените през 1993 г. участват лидерите на държавите членки, в това число на САЩ, Япония, КНР.

Тъй като САЩ не могат да се справят сами с курса на силно надценения в резултат на рейгъномиката долар, на срещата в „Плаза“ се подписва споразумение за обезценяване на американския долар спрямо германската марка и японската йена. Само в периода от 1989 до 1990 г. се провеждат около пет японо-американски структурни съвещания, които търсят начини за разрешаване на въпроса със значителния положителен баланс, който регистрира Япония в търговията със САЩ.

В изявлението след срещата на премиер-министъра Накасоне и американския президент Рейгън през януари 1983 г. във Вашингтон е обявен твърдият курс, който двете страни ще поемат спрямо Съветския съюз, и готовността на Япония да разшири приноса си в американската военно-стратегическа система в Азия, в това число да блокира международните проливи до бреговете на Япония, което предизвиква недоволство в японската общественост. През 1987 г. между двете държави се постига споразумение, с което японски фирми могат да участват в научно-изследователски проекти в рамките на американската „инициатива за стратегическа отбрана“. През

същата година Накасоне успява да прехвърли границата на разходите за отбрана от 1% от БВП, но Япония веднага се връща към предишните ограничения, тъй като това решение среща масова съпротива.

II. Икономика

През 80-те години темпът на икономическо развитие на Япония малко се забавя, но във финансовия сектор има поразителен напредък. Въпреки стагнацията при другите развити страни, предизвикана от петролната криза, през цялото десетилетие тя поддържа най-големия положителен търговски баланс. Текущият платежен баланс на Япония от 1981 става положителен, след 1983 г. бързо нараства, като през първото полугодие на 1984 г. годишният платежен баланс е 33,6 милиарда долара, което е 2,7% от БВП (по Такао Комине 2011, 47), през 1985 г. – 39,4 милиарда, а през 1986 г. – 51,4 милиарда долара. Това положение се наблюдава и в търговията на Япония с други развити страни. Тя надживява борсовия крах през октомври 1987 г. и след една година измества Съединените щати от първото място на най-голяма банкова нация в света. Силно се увеличава дисбалансът със страните от Европейската икономическа общност.

Японският експорт превишава импорта, напр. през 1986 г. е 16,6 милиарда долара (по Жуков 1998, 645). Причините за противоположните тенденции в текущия платежен баланс на Япония и САЩ са следните:

1. Разлики в тенденциите на пазара в Япония и САЩ – временна важна причина.

Бързото разширяване на пазара на САЩ, които са най-големият търговски партньор на Япония, повишава японския износ, а оттам и положителния баланс.

2. Разлика в промяната на базисните условия на икономиката, развиваща се на основата на промяната в производствените, търговските и др. икономически структури в Япония и САЩ.

Чрез активно въвеждане на енергоспестяването, ресурсоспестяващите и иновативните технологии в Япония повишаването на производствено-търговските структури в съгласувано движение към сравнително превъзходство става причина за положителния търговски баланс. Особено изпъква ръстът на автомобилното производство,

производството на електронни компоненти и др., като делът на световния пазар на стоките, японско производство, се покачва.

3. Високият процент на американската икономика, поскъпването на долара.

Тъй като в световен мащаб спестяването и инвестициите задължително са в равенство, увеличаването на прекалените инвестиции в САЩ чрез покачване на процентите и чрез вливане на капитали в Америка неизбежно водят до увеличаване на прекаленото спестяване в други страни. Следователно, подобряването на икономическите базови условия, увеличеният финансов дефицит, предизвикващ високите проценти, поскъпването на долара, последвалите прекалени инвестиции в САЩ, се отразяват в Япония и довеждат до прекалено спестяване там. (Бяла книга на световната икономика за 1984 г., цит. по Такао Комине 2011, 47).

Като контрамярка срещу рязкото поскъпване на йената заради споразумението от „Плаза“ Япония увеличава бързо преките си инвестиции в областта на автомобилостроенето, електрониката и др. в страни от Източна Азия, където разходите за труд са по-ниски. Благодарение на тези преки инвестиции в новите индустриални азиатски страни (Южна Корея, Тайван, Хонконг, Сингапур) и в страните от Асоциацията на страните от Югоизточна Азия (АСЕАН) се създават различни видове производствени мрежи, което способства за техния икономически растеж. Притокът на инвестиции и ръстът, разширяването на индустриалното производство играят решаваща роля за „източноазиатското чудо“. Обемът на търговията на Япония и страните от АСЕАН се удвоява за периода 1983–1990 г.: „Товарооборотът достига 62 млрд долара. Япония става най-големият пазар за страните от АСЕАН, където се насочва 1/3 от техния съвкупен експорт (в САЩ – 1/4). Въпреки това страните от АСЕАН, с изключение на Индонезия и Бруней, най-големите доставчици на нефт в Япония, в търговията с нея имат голямо отрицателно салдо“ (Жуков 1998, 648). Япония инвестира също така много и в такива територии като Австралия – доставчик на много от нейните суровини – и то до такава степен, че тази бивша британска колония е заплашена да се превърне в японска икономическа колония. Под най-различни форми

извършва големи инвестиции и в Британия – като средство да прескочи митническите бариери на Европейската общност.

Както вече споменахме, подписването на споразумението от „Плаза“ през 1985 г. е опит на САЩ да се справят със значителното положително търговско салдо на страните от Г5 в търговията с тях. Така започва феноменът на т.нар. силна йена *ендака* и слаб долар *доруясу*, т.е. растеж на йената спрямо долара: „Така например, в периода 1975–1984 г. курсът на йената спрямо долара е 250 йени за 1 долар. В навечерието на споразумението е 240 йени за 1 долар. В края на 1985 г. 200 йени се обменят за 1 долар. Тази тенденция за поевтиняване на долара продължава и по-нататък, за да се стигне в края на 1988 г. до курс 120 йени за 1 долар. Първоначално това влияе в депресивна посока, особено на ориентираните към износ малки и средни фирми, тъй като увеличава цените на техните крайни продукти, изчислявани в долари на международните пазари“ (Стефанов, Кандиларов 2012, 124).

Ниските лихви, които японските банки отпускат, стимулират редица фирми и обикновени граждани като странично занимание да се заемат с т.нар. *дзайтек*, което е съкращение от термина *дзайму текнороджи*., т.е. финансови технологии. Те търсят начини за повишаване на доходите си чрез средства, получени като кредити с ниски лихви или акумулирани като излишъци, като ги влагат в акции, облигации или недвижими имоти. Това води до инвестиционна треска и финансови спекулации особено в сферата на пазара на акции и земя. „Курсът на акциите на японските корпорации нараства с 20–30% годишно. Така например през 1986–1989 г. стойността на японските акции се увеличава три пъти. Като резултат от този растеж през 1989 г. сумарната капитализация на японските компании е шест пъти по-висока, отколкото през 1980 г., и 17 пъти по-висока, отколкото през 1970 г. За 40 години (1949–1989) курсът на акциите, котиращи се на престижната първа секция на Токийската фондова борса, нараства 200 пъти. За сравнение през същия период най-представителният индекс за акциите на американските компании (S&P 500) нараства само 20 пъти. Съотношението между цената на акциите и печалбата (P/E) в Япония непрекъснато се повишава, достигайки през 1989 г. до 71 за всички акции от първата секция на Токийската борса и до

250 за отделни компании. По абсолютни размери на капитализация Япония значително надминава САЩ и категорично заема първото място в света с 40% от световната капитализация“ (Стефанов, Кандиларов 2012, 127).

Преките инвестиции на Япония в САЩ за периода 1986–1989 г. са почти 35 милиарда долара, заради което сред американците започва да се говори за „изкупуването на Америка от Япония“. Чрез изкупуването на ценните книжа на американското Министерство на финансите Япония дава възможност на Съединените щати през целия период да се справят с огромния и все по-нарастващ бюджетен дефицит, а като инвестира или поема американски предприятия, помага на САЩ да се справим с големия, продължителен дефицит в прекия търговски обмен. Въпреки многократните мерки, насочени към намаляване на търговски дисбаланс със САЩ, като премахване на бариерите срещу внос на чуждестранни промишлени стоки, ниски митнически такси (едни от най-ниските в света), увеличаване на вътрешното търсене и стимулиране на импорта на готова продукция, американците ги намират за недостатъчни.

III. Технологии

Япония осъзнава, че за да успее на международния икономически пазар, трябва да промени политиката си. Поради тази причина в своя годишен доклад за 1980 г. МВТИ⁶ обявява като своя основна цел трансформацията на Япония от „нация, основаваща се на търговията“, в „нация, основаваща се на технологиите“. „Разходите за НИРД⁷ нарастват от 1,7% от БВП през 1977 г. на 2,5% през 1985 г. и 3% през 1990 г. От началото на 80-те години правителството стартира проект за разработване на следващо поколение технологии. Усилията се насочват към три централни сфери на изследвания: нови материали, биотехнологии и микроелектроника. Едновременно с това започва разработването на пето поколение компютри, а през 1985 г. МВТИ съвместно с Министерството на пощите и телекомуникациите създават Център за развитие на ключови технологии *кибан гиджуцу кенкю: сокушин сента: (基盤技術促進センター)*“ (Стефанов, Кан-

⁶ Министерство на външната търговия и индустрията.

⁷ Научно-изследователска и развойна дейност.

диларов 2012, 305–306). За да стане възможно развитието и успешното въвеждане на иновационните технологии, е нужно сътрудничество между университетите (научно-изследователските звена), индустрията и държавата. Както отбелязва Кристофър Фримън, характеристиките на националната иновационна система са: „хоризонтална интеграция на НИРД (научноизследователска и развойна дейност), дизайн, процеса на производството и маркетинга; интеграция на процеса на производство с техническа подготовка; изграждане на информационна мрежа и създаване на възможност за съвместна изследователска дейност; държавна подкрепа за всеобхватно приложение на технологиите и сътрудничество между университетите и индустрията; нов тип патентни отношения“ (Фримън 1987, 75, цит. по Кандиларов 2016).

През 1981 г. се създава Система за изследване и развой на следващо поколение базови промишлени технологии *Джиседай сангьо: кибан гиджуцу кенкю: кайхацу*, наричана накратко системата „Ново поколение“ *Джиседай*.

През 1983 г. Министерството на образованието, от своя страна, въвежда друга система, наречена: „Съвместни изследвания с частния сектор“ *Минкан-ра тоно кьо:до: кенкю:*, която дава възможност на изследователите и инженерите, участващи в НИРД на частните компании, да получат достъп до резултатите на научно-изследователските звена в университетите.

През 1986 г. се създават и други структури на иновационния процес в Япония, като Международна система за изследвания на Института за химически и физически изследвания; Японски център за ключови технологии; Институт за развитие на биотехнологични изследвания; Фонд за развитие на лекарствените изследвания и др. През същата година е приет и Закон за развитие на изследователския обмен, чиято цел е ангажирането на чужди специалисти във важни съвместни изследователски програми. Международен научен обмен се извършва и благодарение на Японската изследователска корпорация.

През 1987 г. Министерството на образованието създава Център за съвместни изследвания *Кьо:до: кенкю: шисецу*, който предлага възможност в рамките на държавните университети да се провеж-

дат съвместни изследвания и да се извършва подготовка и специализация на инженери, работещи за частни индустриални компании.

През 1988 г. Организацията за развитие на нова енергия се трансформира в Организация за развитие на нова енергия и индустриални технологии, придобивайки нова компетенция в областта на изследователската и развойната дейност, свързана с индустриалните технологии. Тя подпомага фундаменталните изследвания на частния сектор, осигурявайки нужната за това инфраструктура, което често дублира функциите на Агенцията за индустриална наука и технологии.

„Когато става въпрос за структурите на държавната администрация, ангажирани в иновационния процес в Япония, трябва да се отбележи ясното разграничение между компетенциите в научно-изследователската сфера на Министерството на образованието, Агенцията за наука и технологии и МВТИ. Министерството на образованието отговаря за т.нар. академични науки, което включва социалните науки, хуманитаристиката, точните науки и науките за живота, както и всички техни приложения. Агенцията за наука и технологии е отговорна за научните изследвания, свързани с разработването на нови технологии. В нейните компетенции не се включват социалните и хуманитарните науки. МВТИ от своя страна е отговорно за т.нар. индустриални технологии или технологии, свързани с производството. Това включва и иновационната политика, отнасяща се до малките и средните предприятия, регионалните иновационни клъстери и пр. (Стефанов, Кандиларов 2012, 445–446).

Резултатите от НИРД се прилагат в производствените процеси на фирмите и позволяват на Япония да надмине по качество американските и европейските производители, особено в областта на високите технологии, като реактивни самолети, металорежещи машини, андронидни роботи, полупроводници, калкулатори и копирни машини, пето поколение компютри и телекомуникационни съоръжения, съвременни енергийни системи, вкл. с ядрена енергия, ракетостроене и др. Начинът, по който го постига, е толкова уникален, че както отбелязва Ев. Кандиларов: „през 80-те години на XX век японското управление се утвърждава като цивилизационен феномен. В САЩ, в страните от Европа, Азия и Латинска Америка упорито се изучава

японският опит и се внедрява най-доброто от него. При това става въпрос не само за СТУК⁸, но вече и за СУМП⁹ от типа „Точно навреме“ (Стефанов, Кандиларов 2012, 473).

Благодарение на японското управление Япония много бързо разработва и представя на пазара иновационни технологии. Напр. „Сони“ през 1982 г. съвместно с *Philips* пуска на пазара първите аудио- компактдискове (CD-DA). По подобие на името *Walkman* – портативните джобни телевизори, които пускат на пазара същата година се наричат *Sony Watchman*, а мобилните CD- устройства от 1984 г. са наречени *Diskman*.

IV. Култура и общество

1. Обществени промени

Превръщането на Япония в техническа нация е невъзможно без създаването на специалисти, а това може да бъде направено единствено чрез осъзнаване ролята на образованието. Като отбелязва Пол Джонсън: „в края на 80-те години 93% от японските деца посещават средни училища до осемнадесетгодишна възраст и значително повече от една трета продължават висшето си образование до двадесет и една или двадесет и две годишна възраст в някой от над 1000-та университета и колежа на Япония, по-голямата част от които са частни“ (Джонсън 1993, 597).

Интензивният икономически растеж през 80-те години на XX век в Япония силно повлиява върху международните контакти и дипломатическите отношения, а те, от своя страна, налагат промяна в образователните възгледи и особено в чуждоезиковото обучение. „През 80-те години фокусът се измества към начина на преподаване, като основна цел е развитието на комуникативна компетентност у обучаващите се, а водеща фигура са самите обучаващи се“ (Василева 2018, 116).

Въпреки че и следвоенното поколение, на което се дължи японското икономическо чудо през 60-те години, има своите колебания за ролята му в обществото и света, проблемът със самоопреде-

⁸ Система за тотално управление на качеството.

⁹ Система за управление на материалните потоци.

лянето на японската младеж от началото на 80-те години е много по-голям. Постепенно започва противопоставяне на индивида на традиционните обществени ценности. Така се появяват т.нар. *фри*: *арубайта*: (съкр. *фрита*:) (свободно работещ, фритър). Терминът става популярен през втората половина на 80-те години, *фрита*: се появява за първи път през 1987 г. в списанието за намиране на работа „*Фуrom e: (FromA)*“ (сега *FromA NAVI*). Става въпрос за предимно млади хора (15~35-годишни), които предпочитат да нямат постоянна работа, а да работят почасово или временно. Според интернет форума *Цуна гууд* основните причини за тяхната поява са три:

1. Промяна в производствената структура. След като през 70-те години се зараждат и бързо се увеличава броят на веригите магазини, като денонощни минимаркети и заведения за бързо хранене, търсенето на временна работна ръка рязко се увеличава.

2. Средата на наемане, която се крие в икономиката на сапунения мехур. Дори да избереш да станеш фритър, ако решиш да станеш постоянен служител, е имало много места, където биха те наели.

3. Промяна в оценяването на започването на работа. По времето, когато „печелившата формула“ е била да влезеш в голяма компания, след като си успял да завършиш високорейтингов университет, в който се отдава голямо значение на ученето за явяване на изпити, се появяват много студенти, които смятат за консервативно и скучно този еднолинеен начин на живот. Те преследват не получаването на работа, а мечтаната професия или решително се отказват да работят на постоянен договор, като смело се изправят срещу живота и избират този начин на съществуване.

Броят им се различава в отделните статистики, заради вложението в самото понятие смисъл. По данни на Рейко Косуги през 1982 г. са 530 000 (Косуги 2002, 27), като прогресивно нарастват. По данни на *Ро:до:ръоку чьо:са токубецу чьо:са* през 1988 г. общо са 7 540 000, а през 1989 г. – 8 180 000 души.

Табл. 2. Извадка от броя на постоянно наетите и временно наетите по години (в хил. души) По Ро:до:ръоку чьо:са токубецу чьо:са 労働力調査特別調査。年齢階級、正規・非正規別雇用者数

Година	15~24 г.		25~34 г.		35~44 г.		45~54 г.		55~64 г.		Над 65 г.	
	По-сто-яни	Вре-мен-ни	По-сто-яни	Вре-мен-ни	По-сто-яни	Вре-мен-ни	По-сто-яни	Вре-мен-ни	По-сто-яни	Вре-мен-ни	По-сто-яни	Вре-мен-ни
1988	5120	1060	8780	1050	9270	2220	7170	1720	3070	1150	360	340
1989	5240	1320	8850	1060	9330	2280	7450	1910	3270	1250	380	360

2. Субкултури

Това е само един от начините, по които младежта показва, че нещата се променят. Както отбелязва Е. Катасонова: „Формирането на младежката субкултура в самостоятелна практика и способ за самореализация в Япония завършва към 80-те години, когато различните младежки образувания създават някаква система, състояща се от специализиращи се в определен вид свободно време, творческо самоизразяване и социална манифестация младежки субкултури, между които се очертават ясно уредени канали за комуникация.“ (Катасонова 2008, 185). Като цяло съществуват три типа младежки групи. Към първата група се отнасят неформални обединения от типа на хипитата и пънкарите, но в Япония тези групи нямат никакви политически или идеологически характер, а са по-скоро подражателска и начин да се избяга от обикновения живот. Втората група се състои от младежи, свързани с общи музикални, модни вкусове и стилове или намиращи се на техните граници, като „*такенoko-дзоку*“, „*Лолита*“ и др. Към третата група спадат криминогенни групи и любители на насието, агресивността, като „*сукебан*“ и др.

Любовта към мотоциклетите в Япония е още от 50-те години на ХХ век, като се създават много рокерски банди, които особено през 70-те и 80-те години създават проблеми на полицията с ежедневните си сблъсъци. Рокерите се наричат „*Каминари-дзоку*“ или „*бо:со:-дзоку*“.

От началото на 70-те до втората половина на 80-те години на сцената излизат т. нар. *сукебан* (момичета шефове). Те са агресивни тинейджърки, с груби маниери, свой сленг и склонност към нарушаване на обществените, но в никакъв случай на своите вътрешни правила. Образуват големи групировки със строга управленска структура.

През 80-те години се появяват т.нар. „*Нагому гяру*“ – „момичета Нагому“, като името идва от едноименния музикален лейбъл на Кералино Сандрович (Кера), известен актьор, музикант на група „Учутен“, истинско име – Кадзуми Кобаяши. Текстове му са комични, злободневни, стилът на музиката е експериментален и става основа за новата вълна „Devo“, „Talking Heads“. Групите, които работят под лейбъла „Нагому“, се различават по своя стил – „Kinniku shojo-tai“ (хард рок), „Vachikaburi“ (пънк) и др. Името „*Нагому гяру*“ се появява за първи път на страниците на списание „Такараджима“ и така се наричат всички фенки, които подражават на стила и си купуват стоките, продавани под тази марка. Облеклото е разнообразно, но често се състои от винтидж рокли и груби обувки на висока платформа, матроски с дълъг ръкав, плисирани поли до коляно или шорти, три четвърти чорапи. Те съчетават сексуалност и наивност, което по-късно ще стане типично за „*Лолитите*“. (По-подробно виж Катасонова 2008, 194–195).

Следващата младежка група е „*Курисутару-дзоку*“ – „кристалните“. Името им произлиза от произведението на Ясуо Танака „Нантонаку курисутару“ („Леко кристални“) и едноименния филм, а любимото им място става токийският район Шибуйа. Типичното за представителите на тази субкултура е, че те са от поколението, израснало в условията на „икономическото чудо“ под постоянната опека на родителите си. Това ги прави разглезени, изнежени и разочаровани от обкръжаващите ги, включително и от своите родители. Както пише Е. Катасонова: „Именно тези черти, заедно с апатичността, егоцентричността, отвращението към работата и повишеният интерес към развлеченията, отсъствието на жизнени цели, обединяват всички тези, външно сякаш различни, но всъщност много приличащи си, младежки групи. Още в тези години японците здраво държат първото място сред другите развити страни по такива критерии като неудов-

летвореност от ученето в училище и от своята работа, отсъствие на взаимно разбирателство с родителите и с по-старшите като цяло, по степен на недоволство от обкръжаващото ги общество и т.н.“ (Катасонова 2008, 196).

Като продължители на двете течения – рокерското „*бо:со:дзоку*“ и „*сукебан*“ – момичетата рокери създават свой регионален тип организация, наречен „*Сукерен*“, които са с предимно затворническо минало, а друга подобна се нарича „Федерация на убийците“. Някои от жените предпочитат да носят черни кожени якета, като мъжете рокери, бели ленти на главите, но голяма част от *сукерен* са бивши членове на субкултурата на танцуващите „бамбукови филизи“ – *такеноко-дзоку* – и имат техните модни вкусове (едноцветни свободни дрехи, често в червен цвят). Задължително е наличието на надписа „Живей бързо, умри млад“.

Такеноко-дзоку са млади хора, идващи дори специално в Токио от провинцията, които всяка неделя в определено време се събират и танцуват на затворените специално за целта улици в Хараджуку и Йойоги. В началото на 1980 г. групите наброяват около 50, а членовете им – към 2000 души, но през втората половина на десетилетието броят им намалява. Облеклото им включва екзотични национални дрехи или ръчно направени и украсени от танцуващите ярки и крещящи свободни дрехи (в ярко розово, пурпурно, светлосиньо, виолетово и пр.), често декорирани с йероглифни надписи. А украшенията са пластмасови обици и гerdани, шапки с панделки, плюшени играчки. Като цяло приличат на малки момичета.

Всяка от субкултурите, без значение през кое десетилетие е създадена, има свой собствен стил на обличане, гримиране и поведение, които повлияват на следващите японски младежи, някои от които се превръщат в известни моделиери и дизайнери. Що се отнася за младежите от субкултурите, то общото помежду им, че с тяхното израстване желанието за криминални прояви намалява и те обикновено се връщат към устоите на обществото.

3. Мода и дизайн

Ето само някои от дизайнерите, които творят мода и представят Япония пред света през 80-те години и след това. Рей Кавабуко, съз-

дава своя модна къща „Ком де гарсон“ – Comme des Garçons (1969 г.), която след откриването на бутик в Париж през 1982 г. отваря и в САЩ на следващата година. Стилът ѝ е строг, предпочита черните цветове. Исей Мияке се занимава с дизайн и проектиране на театрални облекла, а първия си бутик в САЩ отваря през 1988 г. Мияке се стреми към създаване на многофункционални облекла, чиито компоненти позволяват комбинативност и взаимозаменяемост. Йожи Ямамото дебютира на парижкото прет-а-порте през 1981 г., а през 1984 г. създава едноименната си компания. Дрехите му са от груба материя, свободно скроени. Кендзо Такада е моделиер и дизайнер, основател на марката „Кендзо“. Неговата творческа дейност е продължителна, затова ще отбележим само някои по-важни моменти от 80-те години. От 1983 г. Кендзо започва да се занимава и с мъжка мода. През 1984 г. френското Министерство на културата го награждава с Орден за изкуство и литература (степен „кавалер“). През 1987 г. пуска първите линии за детски дрехи и стоки за дома. През 1988 г. марката предлага първата си парфюмерийна линия, като първият аромат е женският Kenzo Parfum. Всички тези дизайнери успяват да не се поддадат на западното влияние и да създадат нови стилове.

4. Музика и стилове

80-те години са „златният век на идолите“. Голяма част от тях са жени, като се залага не толкова на техния певчески талант, колкото на привлекателния сценичен имидж, който се променя съгласно настроението на масите. Освен като музикални изпълнители, идолите се изявяват и като модели, участват във филми, развлекателни програми и др. За един от големите идоли на 80-те се смята Сейко Мацуада, чийто успех се оценява на повече от половин милиард долара от продажбата на 16 албума и 25 сингъла, заемащи първите места в рейтингите (Катасонова 2010, 223). На феновете се харесва нейната ненаатрапваща се момичешка красота, миловидността, сантименталността, т.е. образа на „момичето от съседния вход“. Друг многостранно проявен идол, повлиял на младите от 80-те години, е Джун Тогава, която чрез своите многочислени преобличания по време на изпълненията си и любовта към гротеската символизира свободата на самоизява. За разлика от поп идолите, другите изпълнители

до средата на 80-те години не разчитат да повишат своята популярност (а и нямат нужда), като се изявяват по телевизията. Става въпрос за изпълнителите на т.нар. „Нова музика“, която е с по-оптимистична, често любовна, тематика, а простите песни с китарен акомпанимент са заменени от по-сложни музикални композиции с талантлив аранжирмент. Родоначалници на този стил стават Такуро Йошида и Йосуй Иноуе, като тяхното творчество създава по-късно *vasei-nop* (японски поп) и включва стила *suti-nop* (популярна музика на големите градове), който е близко по звучене до „Новата музика“. Едва през 90-те години терминът *vasei-nop* е изместен от *J-pop*. Освен него през 80-те години нов облик и нова популярност придобива и рокът. Един от най-ярките представители на *J-rock* е култовата група „X-Japan“. Те свирят от спийд-метъл до алтернативен рок. Групата използва нетипични за рока инструменти като цигулка, пиано и даже национални инструменти. „Агресивният вид на композициите им винаги се съчетавал с красиви балади на пиано, песните се отличавали с мелодичност, а вокалът запазвал най-добрите традиции на японската сцена“ (Катасонова 2010, 225). Изпълнителите не само си слагат грим, но и се обличат с рокли, имат маникюр и т.н. Този нов стил *Visual Key* (визуален стил) има за цел да въздейства на зрителите не само чрез музиката, но и чрез облеклото и поведението на изпълнителите – поклонници на готиката, емо културата и др. екзотични стилове. Представителите на *Visual Key* могат да са изпълнители както на софт-рок, хеви метъл, така и на традиционни японски мелодии. Общото е използването на всевъзможни фантастични облекла и прически, понякога заимствани от *аниме* и видеоигри. В края на 80-те години става популярна, особено в Азия, и една друга рок група „Chage and Aska“ – дует на Шуджи Шибата и Шигеаки Миядзаки. Тяхната музика звучи не само в много *аниме*, но и в такива филми като „Уличен боец“ и „Съдия Дред“, които излизат началото на 90-те години. Има и известни японски композитори и певци, които пишат музика не само за японски, но и за американски филми като Тецуя Комуро и Рюичи Сакамото. Друг известен *аниме* композитор е Кенджи Каваи. Неговото първо дело е саундтракът към *аниме* ТВ сериала „Урисей яцура“ („Непоносимите пришълци“), излъчвал се 1981–1986 г., следва „Медзон иккоку“ („До-

ходен дом Иккоку“) – 1986–1988 г., „Ранма S“ – 1989 г. Както и всички други търсени композитори, той пише и музика за поп изпълнители, игри и филми. Известен композитор за видео- и компютърни игри от 80-те години е и Коджи Кондо.

В *аниме* и игрите се използва още един вид музика, т.нар. *Japanoise*, друго направление в поп музиката, което е особено популярно сред западните естети. Това е музика, създадена от съчетаването на различни шумове, които могат да бъдат както хаотични електронни шумове, така и по-ритмична музика със звукоимитиращи елементи. Това течение в музиката се появява в Япония през 80-те години, въпреки че в Европа е познато много преди това. Един от най-ярките представители е Масами Акита, а „шумовата музика“ става популярна сред японците благодарение на *аниме* сериала *Чьо: джику: йо: сай* („Хиперпространствената крепост Макрос“), излъчвал се 1982–1983 г. Благодарение на началната си песен „Помниш ли нашата любов“ в изпълнение на Мари Иджима, която заема призови места в японските хит паради, сериалът става най-популярната „космическа опера“.

Но малцина са изпълнителите, които стават популярни по това време на Запад. Едва в края на 80-те години японските певци вече могат да се конкурират на равни начала с американските, като постепенно изтласкват чуждестранните изпълнители. За сметка на това японските изпълнители са изключително добре приети в Азия, като стават не само музикални, но и модни идоли по отношение на облекло и грим. Това става възможно благодарение на широкото разпространение на японските телесериали (които през 80-години е можело да бъдат закупени на много по-ниски цени в сравнение с американските), тв шоута, филми, *аниме*, видео- и компютърни игри, а и заради имиджа на самата Япония.

Трябва да се отбележи, че с *J-pop* се обозначават всички видове съвременна комерсиална музика – от джаз до рап, от соул до танцувални ритми, често включва и японския рок. Но съществуването на термина *J-rock* показва водещата му роля в музикалната йерархия на поп музиката. При него няма жанрови граници – готика, хард рок, пънк и много др.

5. Аниме и манга

80-те години на ХХ век са и „златният век“ на *аниме* и *манга*. Това е времето, когато *аниме* излиза на световната сцена. Трябва да отбележим, че по-голяма част от *аниме* се базират на *манга* (японските комикси). Японската анимация притежава куп черти, по които се различава от западната анимация, затова и *аниме* влиза в световния лексикон, а Япония е призната за световен лидер в тази област. *Хи но тори 2772: ай но косумодзо:н* – „Феникс 2772: космозона на любовта“ (създаден през 1980 г., автор на сценария и продуцент е известният автор на комикси Осаму Тедзука) оказва влияние на много от *аниме* професионалистите, като показва нарастващата популярност на пълнометражното *аниме*, което, за разлика от другите преди него, не се базира на телесериал, а е самостоятелно произведение. През десетилетието се излъчва сериалът и трилогията *Кидо: сенши гандаму* – „Гъндам“. Популярни стават и легендарната авторка на комикси Румико Такахаша (*Ранма S, Урусей яцура, Медзо:н иккоку* и др.); Мамору Ошии (режисьор, автор на комикси, сценарист, писател, създател на игри); Хаяо Миядзаки (автор на комикси, режисьор и аниматор, *Кадзе но тани но наушика* – „Наушика от долината на вятъра“ (1984 г.), *Тенку: но широ Рапута* – „Лапута замъкът в небето“ (1986 г.), *Тонари но Тоторо* – „Моят съсед Тоторо“ (1988 г.). През април 1985 г. Хаяо Миядзаки, Исао Такахата и Ясуоши Токума основават продуцентската анимационна компания *Студио Гибли* (Studio Ghibli). Последните два филма, както и *Маджо но таккю:бин* – „Доставките на Кики“ (1989 г.), са носители на наградата Animage Anime Grand Prix. Пълнометражният филм *Акира* (1988) поставя рекорд за най-високобюджетна анимационна лента. Първият, специално създаден за разпространение на видеокасети *аниме* сериал¹⁰ е *Даросу* („Далос“) – 1983 г. Свободата, която предоставя този формат позволява през 1984 г. да се появят и първите еротични ОАВ¹¹ – сериали – *Лолита* и *Кри:му лемон* (Cream lemon). Трябва да се има предвид и разнообразието, и големият интерес към еротичните (*Н-, еро-*) *аниме* и *манга*, т.нар. *хейтай*.

¹⁰ ОВА – Only Video Anime.

¹¹ Original Animated Video (оригинално анимационно видео).

Във всички проявления на японския културен живот традиционната култура намира своето отражение по един или друг начин, но това, което прави *аниме* толкова популярно и извън пределите на Япония е, че то притежава универсалност и успява да предаде уникални японски явления по съвсем достъпен и приемлив за всички начин.

V. Край на епохата Шьова

На 7.01.1989 г. на 87-годишна възраст умира император Хирохито (император Шьова). Той е 124-ят император и управлява рекордно дълго време – повече от 62 години. Хирохито става император на 25.12.1926 г. след смъртта на баща си Йошихито (император Тайшо). По време на неговото управление Япония преживява 15-годишна война, американска окупация, две икономически чудеса и икономически кризи.

Императорът има здравословни проблеми (хроничен панкреатит, аденокарцином), които в последната година от живота му налагат неговото оттегляне от обществения живот. След смъртта на императора е обявен шестдневен национален траур. Съблюдават се шинтоистките траурни обреди, които заради положенията в конституцията, разделящи религията от държавата, са отделени в семейната част на траурната церемония. На церемонията присъстват много чуждестранни гости на високо равнище, като самата церемония се предава по телевизията.

Новият император е Акихито, който става заема трона на 7.01.1989 г., но официално е коронован на 12.11.1990 г. Епохата на неговото управление се нарича Хейсей.

В заключение можем да кажем, че 80-те години на ХХ век са много динамични за Япония. Извършват се много промени, както в политико-икономическия, така и в културния живот. Сътрудничеството между държавата и частния сектор, повишеното внимание към образованието и развитието на иновационните технологии, въвеждането на японския начин на управление в производството стават предпоставка за второто японско икономическо чудо. Желанието на младите японци да се почувстват по-различни, по-специални, техните нови музикални предпочитания водят до оформянето на много субкултури, които повлияват на модните, дизайнерските и музикалните

тенденции не само в Япония, но и извън нея. А *аниме* и *манга* са може би най-завладяващите японски жанрове, които по уникален и достъпен начин популяризират японската култура.

БИБЛИОГРАФИЯ

Василева 2018: М. Василева. Японски език и култура. Интеркултурна компетентност. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. // **Vassileva 2018:** M. Vassileva. Yaponski ezik i kultura. Interkulturna kompetentnost. UI Veliko Tarnovo: “Sv. sv. Kiril i Metodii”.

Джонсън 1993: Пол Джонсън. Светът от 20-те до 90-те. София. // **Jonhson 1993:** Pol Jonhson. Svetat ot 20s to 90s. Sofia.

Жуков 1998: А. Е. Жуков. История Японии. Т. 2. 1868–1998. Москва. // **Zhukov 1998:** A. E. Zhukov. Istoriya Yaponii. T. 2. Moskva.

Кандиларов 2016: Е. Кандиларов. Източна Азия и България. София. / **Kandilarov 2016:** E. Kandilarov. Iztochna Aziya i Bulgaria. Sofia.

Катасонова 2007: Е. Л. Катасонова. Другая Япония: Аниме: вчера, сегодня, завтра. – В: *Ежегодник Япония*, 221–239. // **Katasonova 2007:** E. L. Katasonova. Drugaya Yaponiya: Anime: vchera, segodnya, zavtra. – In: *Ezhegodnik Yaponiya*, pp. 221–239. <https://cyberleninka.ru/article/v/anime-vchera-segodnya-zavtra> (посетен 10.11.2018)

Катасонова 2008: Е. Л. Катасонова. Другая Япония: Лики молодежной субкультуры. – В: *Ежегодник Япония*, с. 182–201. // **Katasonova 2008:** E. L. Katasonova. Drugaya Yaponiya: Liki molodyozhnoy subkul'tury. – In: *Ezhegodnik Yaponiya*, pp. 182–201. <https://cyberleninka.ru/article/v/drugaya-yaponiya-likimolodezhnoy-subkultury> (посетен 10.11.2018)

Катасонова 2010: Е. Л. Катасонова. Мир японской популярной музыки. – В: *Ежегодник Япония*, с. 209–232. // **Katasonova 2008:** E. L. Katasonova. Mir Yaponskoй populyarnoy muzyki. – In: *Ezhegodnik Yaponiya*, pp. 209–232. <https://cyberleninka.ru/article/v/mir-populyarnoy-yaponskoymuzyki> (посетен 10.11.2018)

Стефанов, Кандиларов 2012: Н. Стефанов, Евгений Кандиларов. Япония. Икономика, технологии, иновации и управление. София. // **Stefanov, Kandilarov 2012:** N. Stefanov, Evgeniy Kandilarov. Yaponiya. Ikonomika. Tehnologii, inovatsii i upravlenie. Sofia.

Freeman 1987: С. Freeman. Technology Policy and Economic Performance, Lessons from Japan. London, New York.

Vogel 1980: Ezra F. Vogel. The Challenge from Japan. Harvard Conference on US Competitiveness.

Косуги 2002: 小杉 2002: 小杉礼子. 自由の代償／フリーター 現代若者の就業意識と行動. 日本労働研究機構, 2002.

Фуджимото 1987: 藤本 1987: 藤本武. 日本労働条件. 東京、新日本出版社、1987. Интернет источники:

Комине 2011: 小峰2011: 小峰 隆夫. 日本経済の記録 歴史編 第1巻 (バブル/デフレ期の日本経済と経済政策) 第2次石油危機への対応からバブル崩壊まで(1970年代~1996年) (バブル デフレ期の日本経済と経済政策). 佐伯印刷

http://www.esri.go.jp/jp/prj/sbubble/history/history_01/history_01.html
(посетен 10.11.2018)

http://www.esri.go.jp/jp/prj/sbubble/history/history_01/analysis_01_01_04.pdf(посетен 10.11.2018)

http://www.esri.go.jp/jp/prj/sbubble/history/history_01/analysis_01_01_06.pdf(посетен 10.11.2018)

1970年代以降の日本経済の動向と重要なトピックス

<http://www.esri.go.jp/jp/tie/je1970s/je1970s.pdf>(посетен 10.11.2018)

Tsuna good. (【コラム】フリーター誕生から30年の今、思うこと). 6.09.2017

<https://www.tsunagu.co.jp/tsunagood/workstyle/20170906-01.html>
(посетен 10.11.2018)

労働力調査特別調査. 年齢階級、正規・非正規別雇用者数. 総務省統計研究所研究官室 [www.jil.go.jp/kokunai/statistics/timeseries/xls/g0209.xls](посетен 10.11.2018)